

Tomislav Brandolica
Hrvatski državni arhiv, Zagreb

APORIJE IDEJNO-TEORIJSKOG RADA: IDEOLOGIJA KAO PROFESIJA U SAVEZU KOMUNISTA HRVATSKE 1970-IH I 1980-IH¹

U ovom će se radu ukazati na trendove i procese koji su označavali kompleks idejno-teorijskog rada u Savezu komunista Hrvatske 1970-ih i 1980-ih. Navedeno razdoblje obilježeno je jačanjem značenja idejno-teorijskog rada u strukturama Partije, kao i naglašenijom prisutnošću ideoloških tema u javnoj sferi. Posebno se obraća pozornost na formiranje i rad idejno-teorijskih centara u hrvatskim regionalnim centrima te na njihovu izdavačku, edukacijsku, teorijsku i opću intelektualnu aktivnost. Razmotrit će se pojava i lik pojedinaca unutar strukture teorijskog rada koji su svojim javnim ili političkim nastupima, odnosno publicističkim priložima oblikovali javnu praksu koja povezuje ideološki i politički rad. Usto, nastojat će se definirati elementi svakodnevnih praksi rada u ovom dijelu javne sfere socijalističkog društva. Odmakom od promatranja idejno-teorijskog rada, s naglaskom na knjige, članke, istupe ili doprinose pojedinaca, pokušat će se pridonijeti cjelovitijem sagledavanju ove problematike te je uklopiti u širi kontekst naracije o povijesti Saveza komunista Hrvatske.

Cljučne riječi: idejno-teorijski rad, Centar za idejno-teorijski rad, Savez komunista Hrvatske, stručne rasprave, savjetovanje, Stipe Šuvar

U svakom istraživanju intelektualne i društvene povijesti struktura Saveza komunista Hrvatske povjesničar će se opet i iznova sudarati s kompleksom idejno-teorijskog rada kao praktične djelatnosti, ali i posve „nepraktičnog“, apstraktnog ideološkog parnjaka vojno-industrijskog kompleksa – drugog ključnog stupa koji je oblikovao osnovne postavke društvene ideje i društvene realnosti jugoslavenskog samoupravnog socijalizma. Taj se idejno-teorijski kompleks ili rad na prvi pogled doima neuhvatljiv i amorfan, jedna aktivnost koja izmiče lakom definiranju, kao što rečenice partijskih ideologa često bježe po stranici u žaru misaone polemike ili zbog povremenog konceptualnog košmara, bilo slučajnog ili namjernog. No, kako se povjesničar pobliže upoznaje s njegovim normama i pravilima, intelektualnim i – što je možda još važnije – praktičnim ograničenjima, jasnije se ocrtavaju njegove karakteristike, ono što ga čini „radom“ u punom smislu pojma, kao i konceptualna bjelina koju je ispunjavao sadržajem i služio kao konstitutivni faktor u socijalnom tkivu Saveza komunista.

Promatramo li ovaj problem u perspektivi dužeg trajanja, možemo zaključiti kako je idejno-teorijski rad bio relevantan čimbenik u oblikovanju i obnavljanju većeg broja fenomena u desetljećima koja su prethodila vremenu kojim se neposredno bavimo u ovom tekstu: aspektima oblikovanja javnih politika u domeni društvenih djelatnosti,

¹ Ovaj je rad proširena verzija izlaganja „Profession: Ideologue. The Practice of Ideological and Theoretical Work in the Croatian League of Communists“, održanog 31. kolovoza 2017. na doktorskoj radionici „Novi čovjek za socijalističko društvo“ na Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli. Rad je nastao uz potporu Stipendije za izvrsnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

tehnološkom razvoju, usmjerenjima i traganjima za novim horizontima u umjetnosti i ostvarenjima društveno-humanističkih znanosti. I u disciplinskom smislu idejno-teorijski rad bio je osnova za mnoge politike diferencijacija i formiranje linija na osnovi kojih su se određivale razdjelnice poželjnog i nepoželjnog u društvu i Partiji. U najširem mogućem kontekstu, idejno-teorijski rad prisutan je u mnogostrukim oblicima od kraja Prvog svjetskog rata pa sve do kraha suvremenog komunističkog pokreta 1990. godine. U međuratnom vremenu male ilegalne skupine aktivnih komunista, angažiranih profesionalnih revolucionara i simpatizera lijevog pokreta i lijeve misli sastajale su se u kružocima te proučavale marksističku publicistiku i znanstvenu produkciju, kao i beletrističku literaturu pisaca koji su imali slične idejne nazore – prije svega, književne radove Miroslava Krležu ili Augusta Cesarca kao prva imena ljevice na hrvatskoj međuratnoj literarnoj sceni.

S druge strane, stajao je veći broj tada notornih ljevičara poput Božidara Adžije, Otokara Keršovanija, Milovana Đilasa i mnogih drugih, koji su objavljivali publicističke radove i novinske tekstove, kao i tekstove društvene i književne kritike, zbog čega su bili pod prismotrom međuratnih režima i u strahu od odmazde, koju su mnogi intelektualci u hrvatskom slučaju i doživjeli nakon Kerestinca 1941. godine. Za Drugog svjetskog rata tako su ubijeni mnogi lijevo orijentirani intelektualci. Nakon 1945. godine došlo je do obnove ovog intelektualnog, društveno-humanističkog svjetonazorskog stava i svijeta ideološkog odgoja, u teorijskom i praktičnom smislu. Marksizam i lenjinizam stupili su na političku pozornicu te godine, a nakon 1948. i 1950. sve su fluidnije interpretirani u skladu s izmjenama dominantnih odnosa u internacionalnom i intrajugoslavenskom kontekstu. Komunistička ideologija te ideje samoupravnog socijalizma i teorijskog marksizma uključene su u javni diskurs i političke manifestacije od Partije do omladine, popularizirane su na temelju koreografirane mase partijskih škola, javnih predavanja, popularnih ili stručnih časopisa, a mlade generacije suočavale su se s tim porukama tijekom izvođenja obrazovnih programa.

Ranih 1950-ih relevantan je i međunarodni kontekst. Sukob Jugoslavije sa Sovjetskim Savezom uzrokovao je potrese i u promišljanju marksističke tradicije i odmak od staljinističkih interpretacija. U ovom desetljeću sve je aktivnija postala nova generacija mlađih zagrebačkih i beogradskih filozofa, koji su nestandardno promišljali marksističku tradiciju i vratili se misli mladog Marxa.² Sredinom 1960-ih njihovi će se pristupi popularizirati na stranicama časopisa *Praxis*, čije su filozofske i političke analize najviši krugovi u Savezu komunista Hrvatske ocjenjivali duboko problematičnima. Stavovi *praksisovaca* popularizirat će se (pogotovo 1968.) na zagrebačkim studijima filozofije i sociologije te na novoosnovanim fakultetima političkih nauka.

Jure Bilić je, na tragu analize svih ovih kretanja, godine 1976. s dozom nezadovoljstva sumirao postignuća u razvoju sistema političkog obrazovanja i masovne idejno-teorijske izgradnje:

Podsjetio bih na to da smo poslije rata imali metod ideološkog rada i marksističkog obrazovanja kroz škole, tečajeve, kružoke. A onda je počelo vladati mišljenje da će se s transformacijom društva i društvenih institucija sama po sebi stvarati i izgrađivati

² V. Veselin Golubović, *S Marxom protiv Staljina: jugoslavenska filozofska kritika staljinizma 1950–1960*, Zagreb 1985.

i marksistička svijest. (...) Mi smo i tada imali partijske škole, a osnovali smo i Visoku školu političkih nauka, koja je kasnije pretvorena u Fakultet političkih nauka, a takvi su fakulteti otvoreni i u republikama. Smatrali smo – budući da smo to institucionalizirali, ugradili u sistem obrazovanja – da je to zamjena za bivše partijske škole. I što se dogodilo? Dogodilo se da su se te škole političkih nauka, odnosno fakulteti političkih nauka gotovo u čitavoj Jugoslaviji pretvorili u nešto drugo. Neki od tih fakulteta i jedan broj nastavnika reproducirali su dio studenata koji su u osnovi bili opozicioneri socijalizma. (...) Sada su već u mnogim krajevima Jugoslavije počeli raditi marksistički centri i razne škole i seminari. Koliko smo zapustili ideološko obrazovanje pokazuje i to da do nedavno, skoro deset godina unazad, nismo imali na nivou Jugoslavije gotovo ni jednog skupa koji bi ozbiljno raspravljao o marksizmu. Dogodilo se to i stoga što smo mi – rušeći staru federaciju, stvarajući novo, razvijajući sve više suverenitet republika, autonomnost republičkih Saveza komunista itd. – smatrali da na nivou Saveza komunista Jugoslavije ne treba zadržati maltene ništa. No, od 1972. godine naovamo na tom se području učinilo više nego u prethodnih deset-petnaest godina.³

Upravo zbog ovog konteksta, odnosno zbog ove Bilićeve *interpretacije* konteksta – koja je inače bila kurentna intelektualna i politička roba u postmaspovskom vremenu – odlučio sam naglasak staviti na vrijeme od početka 1970-ih do samoga kraja 1980-ih godina. Vjerujem da ovo razdoblje čini jednu zatvorenu cjelinu prema općim ideološkim i društvenim trendovima jačanja političkog konzervatizma lijevog predznaka nakon sloma Hrvatskog proljeća u prosincu 1971. te društvene i nacionalne krize koja je obuhvaćala Jugoslaviju i Hrvatsku kako su 1980-e napredovale. Gledano strogo kvantitativno, interni „demografski“ pokazatelji Saveza komunista ukazuju na značajan porast broja članova od sredine 1970-ih. Oni navode na zaključak da se usporedno s planiranjem i nakon Desetog kongresa SKJ 1974. godine, vodila višegodišnja kampanja primanja novih članova, prvenstveno omladinaca i mladih radnika, kako bi se ostvarila tzv. „radnička većina“ u Savezu komunista.⁴ Prolaskom vremena, u popularnoj i službenoj kulturi, kao i na stranicama službenih statistika, Partija je percipirana kao Partija administracije i administrativne države te – kolokvijalno rečeno – organizacija velike glave i slabih udova. U svakom slučaju, niti partija radnika niti radničke avangarde. Koncept radničke većine u SK-u bio je cilj kojemu se težilo, a u ostvarivanju tog cilja učlanjivao se velik broj članova koji u nekim drugim vremenima možda ne bi bili primljeni zbog nedovoljne razine idejno-političke

³ Jure Bilić – Ivan Mecanović – Stipe Šušvar, *Politički, ekonomski i sociološki aspekt samoupravljanja*, Osijek 1976, 25.

⁴ „(...) da bi SK mogao da odigra svoju avangardnu ulogu potrebno je, dakako, osigurati da u njegovim redovima bude radnička većina. No, radnička većina, sama po sebi, ne bi bila dovoljna. Potreban je odgovarajući program, a to imamo, jer smo se orijentirali na unošenje klasne suštine u sve odnose koje izgrađujemo u društvu. I rekao bih, tek sada, s takvom orijentacijom, možemo računati i na mijenjanje sastava Saveza komunista. Kad kažem mijenjanje, ne mislim samo na prijem novih članova, već i na odstranjenje onih kojima nije mjesto u Savezu komunista. (...) Treba primati u SK više omladine, seljaka i žena, kao i svih ljudi koji su borci za samoupravni socijalizam, za program SKJ. Ne smijemo biti sektaši. Historijski gledajući, najveća vrijednost naše Partije, (...), bila je u tome što je uvijek bila vezana ne samo za klasu, već i za najšire slojeve naroda: seljaštvo, inteligenciju i sve progresivne ljude (...).“, Bilić „Jačanje klasne suštine i društvene uloge SKJ“ (razgovor u redakciji *Komunista* o pripremanju Desetog kongresa, ožujak 1973.), u: Mirko Banjeglav – Vjekoslav Koprivnjak (ur.), *Klasa i avangarda. Jugoslavensko iskustvo: drugi svezak*, Zagreb 1983, 184.

izgrađenosti. Još jedna opasnost prijetila je zbog ove činjenice i titrala kao podsjetnik u službenoj kulturi ispod površine. Preživljavalo je sjećanje na Hrvatsko proljeće. Geslo 1970-ih i 1980-ih kružilo je kao opomena u partijskim forumima: „1971. se ne smije ponoviti“, a svaka manifestacija koja podsjeća na tadašnja zbivanja morala je biti suzbijena.⁵ U takvom kontekstu čak bi jedan oprezan i kontroliran priljev novih članova mogao rezultirati radikalizacijom u osnovnim organizacijama, općinskim komitetima, ponovnim buđenjem liderstva i liderskih ambicija (pejorativan termin iz „maspoka“) ili raznim masovnim manifestacijama koje bi bilo teže kontrolirati.

Poseban naglasak na temama idejno-teorijskog rada jasan je od sredine 1970-ih nadalje – među članovima i unutar same elite. Tada je osnovana središnja Politička škola Saveza komunista Jugoslavije u Kumrovcu. Godine 1975. formiran je Centar za idejno-teorijski rad (CITR) Centralnog komiteta SKH i započeo s radom u Zgradi društveno-političkih organizacija („Kockici“).⁶ Slični su se marksistički te centri za idejno-teorijski rad osnivali u drugim većim gradovima Hrvatske: Zagrebu, Splitu i Rijeci, a kasnije su se osnivali i u manjim regionalnim središtima poput Karlovca i Bjelovara.

Nakon 1974. godine raste broj publicirane ideološke literature – popularnih i pristupačnih reizdanja klasičnih marksističkih tekstova, tekstova samoga Marxa ili suvremenih marksističkih interpretacija. Knjige partijskih ideologa nisu same po sebi bile popularno štivo, niti ih se čitalo, osim u situacijama kada bi pobudile polemiku ili kritiku. Ta su djela često bila sredstvo za dolazak do cilja, nužan potez za ambicioznog ideologa ili političara. Radilo se o zbirkama govora, rasprava na plenumima ili objavljenih članaka u novinama i časopisima. U rjeđim slučajevima bile su to problemske monografije, koje su proizlazile iz magistarskog ili doktorskog rada.⁷

⁵ Jedan primjer, vezan uz studentski nacionalizam tzv. „slučaja Laščina“ 1982. godine: „O porastu nacionalizma i šovinizma, a posebno o klerofašističkom ispadu u studentskom domu Ivo Lola Ribar na Laščini, raspravljalo je, 13. decembra, Predsjedništvo Gradskog komiteta Saveza komunista Zagreba. (...) Možda je nekom od tih događaja 'na negativnoj liniji' dana i veća težina no što bi, realno, zaslužio, ali – isticali su govornici – bolje i to nego da se reagira nedovoljno spremno i smjelo. Godina 1971., sa svim onim naplavinama nacionalizma i kontrarevolucije, ne smije se više, niukom (*sic!*) obliku, ponoviti.“, cit. prema: „Sedamdeset prva se ne smije ponoviti“, u: Stevo Ostojić, *Javni dnevnik*, Zagreb 1984, 542-543.

⁶ Nakon smrti Vladimira Bakarića preimenovan je u CITR CK SKH Vladimir Bakarić.

⁷ Za primjere v. Koprivnjak, *Nacija i emancipacija*, Zagreb 1986; Isti, *Nacionalno pitanje u marksističkoj teoriji i socijalističkoj praksi*, Zagreb 1988 – knjiga nastala na temelju magistarskog rada „Nacija: politička ili zbiljska zajednica“.

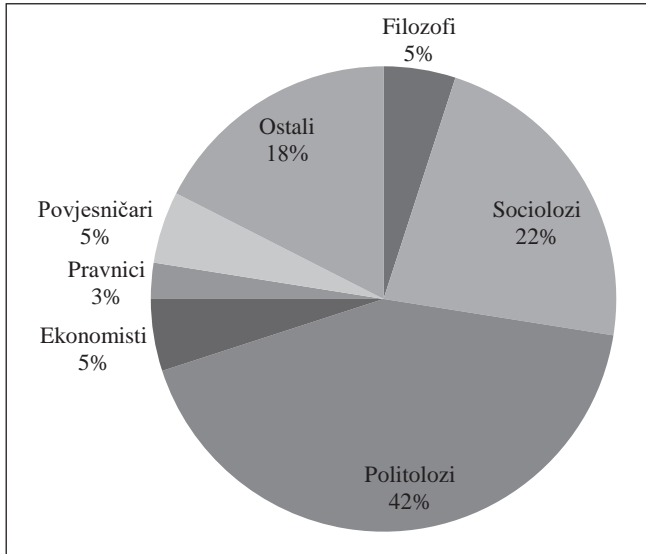
Tablica 1. Osnovni podaci o radu marksističkih centara i CITR-a (1987. godine)⁸

Marksistički centar	Godina osnivanja	Izdaje li svoj časopis	Osnovno područje djelovanja				Broj stalno zaposlenih	
			Idejno-polit. osposoblj. i marksist. obraz.	Izdavačka djelatnost	Samostalna	S drugim org.	Administracija	Direktori i stručni radnici
Centar za idejno-teorijski rad CK SKH	1975.	da	✓	✓	✓	✓	3	9
Zagreb (Gradski komitet SK)	1977.	ne (2 posebne edicije)	✓	✓	✓	✓	3	8
Dubrovnik	1979.	ne	✓	x	x	x	1	2
Split (Međuopćinska konferencija SK)	1979.	da	✓	✓	✓	✓	1	4
Rijeka (Općinski komitet SK)	1980.	da	✓	✓	✓	✓	1	4
Osijek	1982.	ne	✓	✓	✓	✓	2	5
Karlovac	1983.	ne	✓	✓	✓	✓	2	3
Split (OK SK)	1984.	ne	✓	✓	✓	✓	0	1
Bjelovar	1985.	ne	✓	✓	✓	✓	1	2
Sisak (MOK SK)	1985.	ne	✓	✓	✓	✓	1	2
Rijeka (MOK SK)	1986.	ne	✓	x	x	x	0	1
Ukupan broj radnika							15	41

Postavlja se pitanje: tko su i što su bili partijski ideolozi? Bili su to ljudi – napomenimo, najčešće muškarci – koji su se svađali, prepirali, pregovarali, uvjeravali, da bi se na kraju susretali na razini nekog turbulentnog kompromisa. Znali su pisati članke u kojima su ponavljali poznato i nisu otvarali nova pitanja, objašnjavajući pritom suvremene, međunarodne ili povijesne komunističke stavove, kao i usmjeravajući brzace ideološkog rada u Savezu komunista. Pisali bi za neke od ključnih časopisa idejno-teorijskog kompleksa u SK-u – *Naše teme* u izdanju CITR-a CK SKH, *Pogled* iz Splita ili *Argumente* iz Rijeke. Svi ti časopisi u svojim su povijestima prolazili značajne promjene. Tako su *Naše teme* osnovane 1957. kao kulturni časopis, koji je 1970-ih transformiran u neku vrstu središnjeg lista za

⁸ Tablica prema: *Teorijska i idejno-politička izgradnja Saveza komunista u borbi za razvoj socijalističkog samoupravljanja: Osmo sjednica CK SKH, Zagreb 1987, 224-225.*

političku misao i teoriju, a kasnije je 1980-ih prihvaćen kao jedan od važnih historiografskih časopisa svoga vremena. *Argumenti* su uvijek bili više usmjereni na teme teorijske provenijencije, političke, sociološke ili pedagoške, dok su *Pogledi* na svojim stranicama velik prostor posvećivali dalmatinskim regionalnim temama, lokalnoj ekonomiji i društvu.

Grafikon 1. Kadrovska struktura direktorâ i stručnih radnika u marksističkim centrima (1987. godine)⁹

Međutim, nisu svi partijski ideolozi bili istoga kova, istoga stila ili radnih navika. Promotrimo li ih kao skupinu, vidimo razdjelnicu koja ih dijeli na one koji su posvećeni čistoj teoriji, političkoj znanosti ili praksi mišljenja, dok, s druge strane, stoje oni koji su svoje idejno-teorijske karijere posvećivali političkim razračunavanjima i obračunima – ili u najmanju ruku golom postizanju političkih poena na tom području. Idejno-teorijski radnici kretali su se u svom radu između mišljenja da su naručeni govornici, intelektualni repetitori općih stavova te mišljenja da su ozbiljni, angažirani intelektualci, karakterne osobe s moralnim središtem i vlastitim stavom, koji bi upravo zbog stava mogli otklizati u disidentstvo. Valja priznati da je među partijskim intelektualcima relativno skroman broj onih koji su prešli ili uzastopce više puta prelazili poroznu granicu između režimske privrženosti i disidentstva, pogotovo u razdoblju 1970-ih i 1980-ih. Posve je druga stvar bila posrijedi kad se radilo o pojedincima koji su završili u nemilosti Partije. Može se spomenuti nekoliko primjera, između ostalog, Predraga Vranickog, filozofa koji je kao *praksisovac* imao mnogobrojne kritičke osvrte na društvenu stvarnost i partijsku politiku, a većinu svog profesionalnog i političkog aktivizma usmjerio je na borbu protiv staljinizma i dogmatskih shvaćanja. Možda je upravo zbog takvih stavova, koji nisu išli „niz dlaku“ u više trenutaka partijske povijesti, 1978. godine bio spriječen u mogućnosti kandidiranja za mjesto u Centralnom komitetu SKH kao kandidat zagrebačkog Saveza komunista. U istu bi rečenicu stalo i ime Predraga

⁹ Grafikon prema: Isto, 224-225.

Sl. 1. Karikatura Nedeljka Dragića s tribine Filmske kulture (24. veljače 1977.)¹⁰

Matvejevića, povremenoga gosta na okruglim stolovima i stručnim raspravama 1970-ih, koji je protjecanjem vremena sve više odudarao od službenih stavova te je zbog svojih javnih i privatnih stavova praćen od strane Službe državne sigurnosti i tretiran kao klasni neprijatelj – anarholiberal.

Poštujući princip „knjigom na knjigu, polemikom na polemiku“, jedan od intrigantnih elemenata idejno-teorijskog rada u razvijenom i kasnom socijalizmu bila je organizacija stručnih rasprava o pojedinim temama ili publikacijama. Rasprave su se organizirale u sklopu redovitih djelatnosti centara za idejno-teorijski rad (najčešće onih Gradskog komiteta SKH Zagreba ili Centralnog komiteta SKH), kao ekspertni forumi za refleksiju o važnim ideološkim, teorijskim ili, općenito gledano, kontroverznim temama tog trenutka. Damir Grubiša je kao voditelj CITR-a CK SKH 1985. godine ovako definirao taj segment njihove djelatnosti: „(...) u skladu s programom (...) povremeno raspravljamo o knjigama koje su izazvale javni interes, koje su naišle na oprečne reakcije kritike, koje su, drugim riječima, uspjele zaintrigirati javnost po ovim ili onim kriterijima, dosezima i metodom pristupa. (...) [R]adi se o našem permanentnom naporu da pridonesemo kritičkom sagledavanju sa pozicija marksističke kritike osnovnih sadašnjih doprinosa našoj historiji, našoj kulturi, književnosti, društvenoj teoriji i svim oblastima koje karakterizira ta skupna sintagma društvena svijest.“¹¹

¹⁰ Karikatura preuzeta iz: *Filmska kultura*, 108-109, 1977, 34.

¹¹ Damir Grubiša, „Uvod“, *Filmska kultura*, 154-155-156, 1985, 6.

Stručne rasprave posvećivale su se nekim važnim djelima, knjigama čiji je izlazak trebalo popratiti i službenim osvrtom. Neke rasprave imale su otvoreno negativistički karakter prema djelima i autorima. Nakon ovakvih negativno intoniranih rasprava nisu se brojile stvarne političke žrtve. One za sobom nisu ostavljale politička „grobља“. No, važan element u debatnoj koreografiji, kao i na nekom klasičnom partijskom sastanku, bio je niz što oštrijih, što slabijih kritika, nakon kojih je slijedila samokritika pozvanih autora. Kritički osvrti publicirali su se sredstvima javnog informiranja, stručnim časopisima, brošurama i specijalnim publikacijama. Poseban osvrt zaslužuje rasprava povodom objavljivanja prvoga sveska *Hrvatskog biografskog leksikona*, u organizaciji Gradskog komiteta SKH Zagreba. Kako je navedeno u točkama u pozivu na raspravu, moglo se nazrijeti smjer u kojem će se skup kretati:

3. Nedugo nakon promocije prvog sveska, u novinama i revijama čitamo kritičke osvrtne na to kako se projekt u tom svesku pokazuje. U međuvremenu, su organi i tijela Saveza komunista iskazali kritičke idejno-političke ocjene nekih aspekata tog djela.

4. To su valjani društveno-kulturni, znanstveno-stručni i idejni razlozi da se o tom ambicioznom projektu i njegovu prvom tomu povede meritorna idejno-teorijska debata.¹²

U više primjera zamjerke su se svodile na klasične, vječne enciklopedističke kritike o broju redaka i neke druge strukovne, historiografske ili programatske propuste, koje je bilo preporučeno ispraviti u narednim svescima. Sudionici rasprave osvrnuli su se s nezadovoljstvom zbog prezentacije i interpretacije na posebno zamjetnu zastupljenost katoličkog klera, crkvenih intelektualaca, propovjednikâ i teologâ na stranicama leksikona. Povjesničarka Zorica Stipetić navela je da:

HBL prvi put unosi velik broj imena i to je bez sumnje značajno. Čini se, da najveći broj tih novih imena pripada području crkve. To može značiti i drugačiju interpretaciju povijesti i kulturne baštine (...). Međutim, na historijskim disciplinama u nas se nije obrazovalo dovoljno marksističkih istraživača za to područje, te je ono prepušteno crkvenim intelektualcima. (...) Tako je taj, po HBL-u važni segment naše povijesti, ostao posve izvan horizonta marksističkog vrednovanja, koje, treba li reći, nije nihilističko, nego analitičko i kritičko. Takvo vrednovanje, dakako, ne treba tražiti od crkvenih intelektualaca, ali ima osnove očekivati od uredništva.¹³

Bosiljka Janjatović tvrdila je da je obrada ličnosti iz povijesti radničkog pokreta bio potpuni promašaj redakcije.¹⁴ Goran Babić je u poslu Leksikografskog zavoda vidio i „izraz jedne duhovne kontrarevolucije na našem terenu.“¹⁵ Stavovi nisu bili ni približno unisono oštri, tako da je Ivica Maštruko odbio kvalifikaciju o kontrarevolucionarnom osjećaju uredničkog rada. Primjedbe su bile i konstruktivne: Drago Roksandić i Rene Lovrenčić izbrojili su relevantna imena koja su ispuštena – urednik *Leksikona* Aleksandar Stipčević osvrnuo se na to u svojoj zaključnoj raspravi, rekavši da je „Roksandića odlučio na neki

¹² *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*, Zagreb 1984, 12.

¹³ Isto, 28.

¹⁴ Isto, 92-93.

¹⁵ Isto, 107.

način 'kazniti' (...) da nam pomogne popunjavati abecedar imenima onih Srba koji nisu ušli u prvu knjigu, i onima koji trebaju ući u sljedeće knjige."¹⁶ Stipčević je u svom borbenom iskazu kritizirao mišljenje Ervina Peratonera da bi bilo potrebno objaviti dvije serije leksikona: „jednu u kojoj bi bili dobri Hrvati, i drugu u kojoj bi bili oni loši. Nemojmo se šaliti! Mislim da bismo time izazvali opći smijeh u cijelomu civiliziranom svijetu, jer je to leksikografski potpunoma neprihvatljiv postupak."¹⁷ Rasprava je privedena kraju nakon gotovo osam sati, kad je riječ dobio Ivo Cević iz Leksikografskog zavoda. Tom se prilikom zahvalio na kritikama i zaključio raspravu riječima nužne, neizbježne i kalkulirane samokritike, u kojima se može prepoznati i suptilan tračak cinizma: „bez obzira na neke zamjerke, hvala za ovaj skup."¹⁸

Filmska kultura, strukovni časopis filmskih kritičara i radnika u kinematografiji,¹⁹ organizirao je u suradnji sa CITER-om CK SKH niz tribina posvećenih pitanjima definiranja kulturnog trenutka filma, izazovima u industriji i uređivanja odnosa u kinematografiji: „Cilj Tribine 'Filmske kulture' je da se s marksističkog stanovišta, otvoreno i argumentirano, raspravlja o idejno-tematskim i drugim problemima filmskog stvaralaštva, kritike i kinematografije uopće."²⁰ Prva je održana 24. veljače 1977., a tema je bila „Naša kinematografija između biznisa i stvaralaštva“. Druga je održana 20. svibnja 1977., s temom „Naš film i suvremeni život“. Treća tribina naslovljena je „Filmska kritika i javno mnijenje“, a održana je 23. studenoga 1978. godine. Uz dužu višegodišnju pauzu, četvrta tribina posvećena je – slično kao i u slučaju *Hrvatskog biografskog leksikona* – raspravi o knjizi Ive Škrabala *Između publike i države: povijest hrvatske kinematografije 1896-1984*.

¹⁶ Isto, 121.

¹⁷ Isto, 122. Predloženi postupak Peratonera – kao i cijelu raspravu o *HBL-u* – kritizirao je Antun Vujić u svom stručnom osvrtu „Problem znanstvenih i stručnih kriterija leksikografskih informacija“, *Gordogan*, 17-18, 1985, 166-182. Iz jedne kasnije perspektive o raspravi je dao sljedeće ocjene: „Partija je organizirala 'javnu raspravu' na koju su bili pozvani uglavnom poželjni stručnjaci, i isti ti ideolozi. Prvi svezak *HBL-a* izašao je 1983. i obuhvaćao je slova od A do Bi. I unutar toga maloga abecednoga raspona našlo se dovoljno političkih 'propusta', čak i navodnih podvala. Ta javna rasprava zatim je objavljena u navedenim *Aporijama* pa je tako i do danas ostala zabilježeno političko štivo. Bio je to klimaks jedne već anakrone partijske političke intervencije u leksikografski rad i u sam Zavod, s posljedicom političke prozivke koja je tada još uvijek imala prijeteće mogućnosti. Rasprava se vodila pod znakom svojevrsnoga javnog političkog suđenja Zavodu, i to zbog već godinama uobičajene stigme, 'hrvatskog nacionalizma' koji je navodno obnovio *Hrvatski biografski leksikon* u 'dugom maršu nacionalista kroz institucije' (poslije 1971), kako se tada govorilo s nekih od visokih političkih mjesta. (...) Nije vrijedno detaljnije analizirati posve nestručnu kritiku koja je sabrana u tim *Aporijama*. Bilo je tu, dakako, i kompetentnijih i pomirljivijih tonova, ali partijska kritika leksikografije ne samo što nije izbjegnuta nego je dovedena i do apsurdna. (...) Uza sva ta šarlatanska nabacivanja koja su nam se i onda činila smiješnim, a danas gotovo nevjerojatnim, tada me je najviše zabrinuo ideološki, pseudoznanstveni stav; taj stav je pretendirao da zaista 'prevlada' neke od stvarnih problema i delikatnih mjesta znanosti i leksikografije, i to deciderano, stavljajući ideologiju ispred znanosti, dakle i ispred leksikografije kao znanosti ili struke.“ Cit. prema: Antun Vujić, „Leksikografija, znanost i društvo. S dodatkom: 30 godina poslije“, *Studia lexicographica*, 7, 2013, 28-29.

¹⁸ *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*, 127.

¹⁹ Tih 1970-ih i 1980-ih godina bila je to već starija, prva generacija filmskih radnika i kritičara, koji su se razvijali zajedno sa strukom od kraja 1940-ih i početkom 1950-ih, a njihovi su stavovi često ostavljali dojam dirigitiranog, prošlog svršenog vremena, pogotovo u usporedbi s mladim kritičarima okupljenima oko revije *Film*.

²⁰ Tribinu su 15. prosinca kao povremenu aktivnost pokrenuli Veselin Golubović, Fedor Hanžeković, Stevo Ostojić, Stanko Pekeč, Antun Petak, Ivan Salečić, Rudolf Sremec, Vladimir Tadej i Dušan Vukotić. Nav. prema: „Osnovana Krička tribina Filmske kulture“, *Filmska kultura*, 107, 1977, 117.

Sl. 2. Karikatura Nedeljka Dragića s tribine Filmske kulture, zdesna nalijevo: Ivica Račan, Goran Babić, Branko Puharić, Zlatko Sudović (24. veljače 1977.)²¹

Na tribini se Škrabala na osobnoj i stručnoj razini vehementno kritiziralo. Diskutanti su isticali da je pre naglasio hrvatski karakter kinematografije, nasuprot potrebi za uklapanjem hrvatske filmske industrije u širi jugoslavenski kontekst.²² Također, kao greška uzet mu je osjećaj da se u njegovu djelu „dimenzionira manipulativna i propagandna komponenta kao jedina komponenta koja je važna za državni interes za kinematografiju.“²³ Među najoštrijim priložima bila je pročitana rasprava Josipa Kirigina, u kojoj je ironično tvrdio da „(...) [M]ogu raspravljati o filmu i društvu, ja podanik, podređeni, zarobljenik jedne stvari, koja me je tjerala da ‘namještam situacije’ i ‘retuširam stvarnost’ i da se krećem samo u okviru ‘zadate teme’? (...) Što se tu može? Svi smo bili neka služinčad, neka potrkala, neki izmečari, koji su raspolagali debelim novcima! (...)“, a na kraju – opet ironično, „benevolentno“ i superiorno – poentirao je: „Bez obzira na sve što je rekao, (...) smatram da mu knjiga ima pravo na život. Neka kola i neka se sama krška u vlastitom sosu protivrječja, poluistina, zabluda pa i gluposti. A ako obrlati neke nezalnice ili podigne rep novopečenim hiromantima, od toga ni pola vajde!“²⁴ Novinar Stevo Ostojić je okupljene podsjetio na Škrabalov udio u redakciji *Hrvatskog tjednika* 1971. godine, citirajući jedno njegovo onovremeno izlaganje o hrvatskoj kinematografiji.²⁵ Damir Grubiša kao moderator rasprave podsjetio je da je potrebno raspravljati o meritumu stvari, o knjizi samoj, na što je Danko Plevnik uzeo riječ i blaže kritizirao elemente Škrabalova pristupa, ali imao je i širi ekskurs o „maspokovcima“ na suvremenoj zagrebačkoj kulturnoj sceni te o potrebi prihvaćanja njihova afirmativnog doprinosa samoupravnom društvu:

²¹ Karikatura preuzeta iz: *Filmska kultura*, 108-109, 1977, 25.

²² Pogotovo rasprava Ranka Munitića, u: *Filmska kultura*, 154-155-156, 1985, 14-22.

²³ Rasprava Ivana Salečića, u: *Isto*, 12.

²⁴ Rasprava Josipa Kirigina, u: *Isto*, 13-14.

²⁵ Rasprava Steve Ostojića, u: *Isto*, 25-26.

Da li i u kojoj mjeri ohrabrujemo ljude koji se s maspokovske linije vraćaju ili pokušavaju vratiti na osnovnu produkcionu liniju ovog društva? Nismo li još uvijek i suviše naklonjeni tome da više pažnje pridajemo njihovim ondašnjim propustima, gotovo bez vidnije želje da budemo toliko ofanzivni kada treba priznati i neke današnje pozitivne napore tih ljudi?! Iznijet ću jedan primjer za ilustraciju. Jedan takav čovjek pripremao je tri godine izložbu o srpskom jezikoslovcu Savi Mrkalju, kao zajedničkoj baštini Srba i Hrvata u Hrvatskoj. To je upravo ono što nije tek deklarativni interes Saveza komunista, već ključno pitanje razvoja bratstva i jedinstva u zajedničkom njegovanju kulturnih vrijednosti. O takvom primjeru šutjeli smo i na otvorenju njegove izložbe, šutjeli smo u novinama, a jedina je tzv. „dirigirana“ novina [*Oko*] našla građanske hrabrosti da tog čovjeka i imenuje. Što će takvim ljudima preostati ako ih ne budemo poticali na ovakve aktivnosti? Preostat će im i dalje čežnja za negativnom pažnjom u stilu: „Kritiziran sam, dakle ipak jesam!“²⁶

Upravo Plevnikova rasprava pokazuje kako se svijet idejne ofenzive modificirao i kako se te, 1985. godine, nije moglo računati na monolitne rasprave i upriličenje jednodušnih stavova na forumima. U skadu s tim, za razliku od mnogih drugih sudionika sličnih tribina, Ivo Škrabalo kao autor te dvojica recenzenata njegove knjige – Marijan Matković i Ante Peterlić – odbili su se odazvati na poziv CITER-a CK SKH i *Filmske kulture*. Godine 1985. takav je osoban odabir bio bitno lakši, zbog već izgrađene javne svijesti o slabijem značenju takvih partijskih idejno-teorijskih manifestacija.

U razdoblju od kraja 1970-ih do sredine 1980-ih može se prepoznati upravo jedna definirana i programirana idejno-teorijska ofenziva te pokušaj stvaranja što šire kulturne lijeve fronte naspram ispoljavanja antisocijalističkih, anarholiberalnih i drugih disident-skih stavova. Karakteristike stvaranja idejne fronte posebno su prepoznatljive od 1982. godine, kada su Stipe Šušar i Mladen Žuvela skupno preuzeli vođenje Sektora za idejni rad u Predsjedništvu CK SKH. Jedan od simbolički najintenzivnijih trenutaka dogodio se 23. svibnja 1984. godine, kada je održano „Savjetovanje o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva“, u organizaciji Komisije za idejna pitanja i informiranje CK SKH, pod predsjedanjem samoga Šušara. Na savjetovanje pozvani su ključni predstavnici lijeve kulturne javnosti i inteligencije kojima je kao uvod u raspravu predan materijal tzv. „Bijele knjige“, stvarnog naslova „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke“. Materijal je dokumentirao antisocijalističke i antisamoupravne stavove raznih angažiranih intelektualaca kako u Zagrebu tako i u Beogradu i Sloveniji, s naumom da „prije svega registrira i poveže materiju o kojoj je riječ, te da upozori ne samo na karakteristična gledanja, već i na određene momente sinhronizacije, povika u isti glas, razrade konjunktturnih teza, određenih povezivanja grupa i pojedinaca i bez obzira na podjelu na desnicu i ljevicu, ili na nacionalne pripadnosti i društvene sredine.“²⁷ Stavovi na samom savjetovanju nisu bili unisoni. Na sâm materijal, intonaciju pojedinih rasprava, kao i na opću klimu stvaranja ovakvog tipa lijevo anga-

²⁶ Rasprava Danka Plevnika, u: Isto, 27.

²⁷ Hrvatski državni arhiv (dalje: HR-HDA) 1220, Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske (dalje: CK SKH), D-dokumentacija, Pov. D-3937, 111. sjednica Predsjedništva CK SKH (20. lipnja 1984.), „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu...“, 10.

žirane intelektualne fronte kritički su se osvrnuli novinar RTV-a Zagreb Žarko Božić te direktor RTV-a Zagreb i član Predsjedništva CK SKH Branko Puharić. Njihove su diskusije odudarale od općenito uređenog kolektivnog stava, ne toliko u shvaćanju da je potrebna značajna diferencijacija između malograđanskih i društveno retrogradnih stavova spram poželjnih stavova koji stvaralački oplemenjuju socijalističko samoupravno društvo, već u shvaćanju rasprava *samih*, u metodama „obračuna“ s devijacijama. Žarko Božić sažeo je taj stav ovim svojim porukama:

Iz ponašanja odgovornih radnika SK i njihovih istupanja izvire poruka o prilično značajnom ili možda o isuviše značajnom antifrntu u redovima inteligencija, a iz njihova zgražanja o pojedinim knjigama, aforizmima, itd. viri poruka o nemoći da se ovome suprotstavi. (...) kakvi su naši odnosi sa većinom? Zašto je ona šutljiva? I kakav je stav i odnos Partije prema radikalnim lijevim i dogmatskim ili jednostavno egocentričnim istupanjima intelektualaca iz naših redova, koji također stvaraju određenu klimu. (...) Ova grupacija (...), često i refleksno ulazi u nervozne bitke, optužbe i polemike, možda u iskrenom uvjerenju da time sprovodi liniju partije, ali poruka koju oni isijavaju djeluje suprotno. O polemici druga Gorana Babića već je u javnosti bilo dosta riječi. Ako netko tko se smatra komunistom u ovom društvu ustvrdi, da poznaje mnoge ljude koji danas i ovdje stradaju radi svog uvjerenja (...), onda je on faktički optužio svoju partiju i ocrnio svoje društvo.²⁸

Bio je to neizravan i kamufliran napad na Šuvara. Pravo izvorište za ove napade trebalo je ipak tražiti u nesređenim međuljudskim i političkim odnosima u vrhu CK SKH, prelamanju silnica individualnih i grupnih političkih ambicija, kao i u odnosima između grupacija koje su podržavale dvije najvidljivije ličnosti: Stipu Šuvara i Miku Špiljka. U unutarpartijskim i elitnim preslagivanjima, pa i na primjeru rezultata „Savjetovanja o idejnim kretanjima“, jasnije je u kolikoj je mjeri Špiljak bolje profilirao kadrovske potencijale u vrhu SKH i kako je kvalitetnije organizirao rad partijskog aparata ispod površine za uspješniju kontrolu nad polugama moći. Kritike na materijal i raspravu pristigle su iz Beograda, s obzirom na to da je Šuvar svojom aktivnošću prekršio nepisano pravilo po kojemu rukovodstvo Partije jedne republike nije organiziralo rasprave o zbivanjima (kulturnim ili političkim) u drugoj republici. Javne i privatne kritike u Hrvatskoj bile su također nepovoljne za cijelu akciju. Služba državne sigurnosti zabilježila je i aktivnosti disidenata pa je tako formulirana i informacija o zapažanjima Franje Tuđmana, koji je bio iznenađen mogućnošću povezanosti pooštrenja vlastite zatvorske kazne i ovom novom idejnom ofenzivom: „Ankica i Tuđman su cijelo poslije podne, sami, čitali novine ne bi li našli da je netko u diskusiji na savjetovanju o idejnim kretanjima u kulturi u CK SKH spomenuo Tuđmana i tako riješili dilemu oko toga zašto je baš sada donijeta odluka o nastavku izdržavanja kazne.“²⁹ Predrag Matvejević apostrofiran je u materijalu za savjetovanje te je sa suprugom telefonom vodio sljedeći razgovor: „Matvejevićeva supruga je to prokomentirala: ‘Ti si taknuo u osinjak.

²⁸ Diskusija Žarka Božića, cit. prema: HR-HDA 1220, CK SKH, D-dokumentacija, Pov. D-3937, 111. sjednica Predsjedništva CK SKH (20. lipnja 1984.), „Magnetofonski zapisnik sa Savjetovanja o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva (23. svibnja 1984.)“, 51-52.

²⁹ HR-HDA 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske (dalje: SDS RSUP SRH), Informacija Centra SDS Zagreb (1. lipnja 1984.), 692/1984., 4.

Taknuo si čovjeka za ideološka pitanja. Ti znaš da sada ide čvršći kurs i sada to izdrži. Nije ti trebalo, ali sada gdje si tu si', na što je Matvejević zaključio: 'Trebalo mi je, zašto da živim dvolično cijeli život, onako kako žive u SSSR-u. Ja sam ljevičar i hoću da živim otvoreno. Izbacili su Gaju (Petrovića – op. a.), Grlića (Danka), šta znači ako izbace mene. Nek me Stipe (Šušvar) izbaci'.³⁰

Šušvar se od kritika u vlastitom partijskom krugu i beogradskih kritika branio sljedećom argumentacijom na Predsjedništvu CK SKH:

Mislim, da je bit u ovome, da se nas ovdje u Savezu komunista Hrvatske koji smo počeli u neku ruku prednjačiti u okupljanju ljudi, u skupu o historiografiji se to ogleda,³¹ u ovom skupu gdje su se odazvala najvidenija imena našeg stvaralaštva, u književnosti, dramskoj umjetnosti i filmu, da nas se spriječi u takvoj vrsti okupljanja sa optužnicom da prozivamo druge sredine i da se bavimo staljinističkom rabotom. I tu se poklopilo djelomično istupi na našem savjetovanju gdje je rečeno da staljinistički pojedinci nanose tone štete i više nego svi ovi koji su tobože protiv i nasuprot, što je uglavnom stvorilo eho u hrvatskoj malograđanskoj i nacionalističkoj javnosti aha staljinisti su tamo pokušali nešto da organiziraju pazite, pa im je rečeno u lice određena istina. Ako to ne vjerujete meni pričajte da ljudima koji su bili na savjetovanju, pričajte sa članom CK SKH Kostom Spaićem kaže da na Akademiji na kojoj je profesor da svi okreću glavu od njega: na kakvom si ti skupu bio? Ali da kažem, tamo gotovo i nema članova Partije osim njega i Ranka Marinkovića koji se ispričao da će doći. Taj eho je ovdje da smo staljinistički skup sazvali iz ovih razloga spora oko petorice i „Prosjaka i sinova“ i tumačenje to.³²

(...) A da je centar okupljanja nove opozicione inteligencije u Beogradu to nije sporno i to otvoreno moramo reći i ona više razrađuje politiku Dobrice Ćosića za sada nego politiku Centralnog komiteta. I ona na toj osnovi skuplja svoje koga god može u drugim krajevima Jugoslavije na platformi slobodarstva i borbe protiv staljinizma. I kada vi vidite koga iz Zagreba u novinama i na tribine dovode. Dovode isključivo naše praksiste, a glavna su imena koja reprezentiraju hrvatsku kulturnu i kreativnu stvarnost: Igor Mandić, Predrag Matvejević, Puhovski i Buvač, ljudi kojima mi ovdje ne dajemo toliko prostor. A onda iz reda naših privrednika i političara do maksimuma eksploatirali su koliko god mogli ne znam da li će još, dva imena: Šajbera i Šiftera. I kroz to sve se šalju veoma ključne poruke. Mi znamo svi, osjećamo ispod žita da smo u Jugoslaviji podijeljeni na ocjene i zbivanja, da po tom dominantnom mišljenju za kojeg bi ja rekao da i drugovi u političkom vrhu Srbije su mu jako skloni, inače me moraju uvjeriti da nije tako, jer ja imam dokumentaciju, Hrvatska je staljinistička, nacionalistička i u ovom trenutku vrši ovo što vrši. Bosna i Hercegovina je tamni vilajet, a Vojvodina radi neshvatljive stvari i u bitci je neprestano, kako je Kosovo blokirano znamo, o Crnoj Gori i Makedoniji ne bih tu jer ne znam toliko situaciju ali znam ponešto, a u Sloveniji je situacija vrlo burna. Osobno smatram da ovo kako se

³⁰ HR-HDA 1561, SDS RSUP SRH, Informacija Centra SDS Zagreb (30. svibnja 1984.), 672/1984, 3.

³¹ Misli se na skup o novijoj historiografskoj produkciji organiziran u CITR-u CK SKH. Izlaganja sa skupa objavljena su u knjizi *Historija i suvremenost: idejne kontroverze*, Zagreb 1984.

³² HR-HDA 1220, CK SKH, D-dokumentacija, Str. pov. D-3936, 110. sjednica Predsjedništva CK SKH (18. lipnja 1984.), „Magnetofonski zapisnik sjednice Predsjedništva“, IX/3-IX/4.

ponaša politički vrh Saveza komunista Srbije i Saveza komunista Beograda u zadnje tri, četiri godine, od smrti Tita, vodi nas u mnogo veće nedaće nego naše ovakve male metodološke greške.³³

U konačnici je poentirao ovim sumiranjem svoga (i njihova zajedničkog) doprinosa u stvaranju široke socijalističke fronte lijeve inteligencije, koju je povezao u dužem trajanju i s vlastitim djelovanjem u republičkoj upravi (kao predsjednik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu) i s profesionalnim političkim radom u Partiji na ideološkim platformama:

Mi smo imali u zadnje vrijeme, bar na kulturnom frontu, dva okupljanja kakva nitko u Jugoslaviji nije imao. To je „Crvena knjiga“³⁴ i sve što se prije nje i poslije nje događalo. Na žalost, naša ekonomska situacija je štošta suspendirala i naš zanos u, ne mislim nas nekolicine ovdje, već uopće u kulturnom frontu Hrvatske, zbog toga splasnuo. (...) Drugo, naš rad na saniranju stanja u kulturi je dolazio do izražaja i na ovaj način. Naš rad da u sredstvima informiranja preokrenemo situaciju sebi u korist je dolazio do izražaja kroz naš dvogodišnji angažman da u „Danas“ da u Vjesnikovoj kući neke stvari preokrenemo što nam na žalost još nije uspjelo.³⁵ A RTV još nismo se usudili ni dirati, premda na njoj ima krupnih pukotina. Krenuli smo. Naš rad u Leksikografskom zavodu da uđemo iznutra,³⁶ naša borba gdje je Joža³⁷ bio do kraja angažiran da u izdavaštvu ekscese sprečimo, bitka oko štampanja Dedijerovih djela,³⁸ oko štampanja Kopiniča³⁹ sve do partijskih smjenjivanja i kazni.⁴⁰ To ovo savjetovanje treba gledati u cjelini tog našeg rada i nije u interesu našim protivnicima ni u Jugoslaviji, ni u Hrvatskoj da mi na ovom kursu nastavimo i stoga dobivamo neprestano etikete staljinističko nacionalističkih elemenata i tu se teškom paljbom na nas otvara vatra.⁴¹

Socijalistička ofenziva i fronta inteligencije jenjavale su nakon 1984. Sukob Šuvara i Špiljaka te konačna prevlast potonjeg u njemu uvjetovali su slabljenje intenziteta održavanja idejno-teorijskih skupova, polemika i javnih manifestacija.

S druge strane, valja se osvrnuti i na činjenicu da u jednom većem broju situacija rasprave nisu postajale „slučajevi“ sami za sebe, niti su služile kao partijsko dokumentiranje

³³ Isto, IX/5-X/1.

³⁴ Tzv. „Crvena knjiga“ bio je strateški dokument koji je mapirao razvoj materijalno-financijske osnove kulturnih djelatnosti. Knjigu je objavio Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu, koji je tada vodio Stipe Šuvar. V. *Kulturna politika i razvitak kulture u Hrvatskoj*, Zagreb 1982.

³⁵ Nakon što je politički tjednik *Danas* ljeti 1982. javno razotkrio tzv. „afere zatvorenih lista“ u Petrinji, načet je utjecaj na republičkoj razini i dugogodišnja lokalna vladavina Borislava Mikelića, generalnog direktora SOUR-a Gavrilović i člana CK SKH. V. Jelena Lovrić, „Istina zatvorenih lista“, *Danas* (Beograd), 24. 8. 1982, 12-13.

³⁶ Šuvar se referira na posljedice rasprave o prvom svesku *Hrvatskog biografskog leksikona* (1984.).

³⁷ Josip Vrhovec, predsjednik Predsjedništva CK SKH 1983./1984., kao bivši novinar koji je ušao u partijske forume bio je često zadužen za rad sa sredstvima javnog informiranja i u više je slučajeva sudjelovao u političkom razrješavanju nastalih problema i devijacija.

³⁸ Misli na objavljivanje drugog i trećeg sveska Dedijerovih *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* (1981. i 1984. godine).

³⁹ Misli na objavljivanje dvosveščane knjige Vjenceslava Cenčića, *Enigma Kopinič*, 1-2, Beograd 1983.

⁴⁰ Između ostalog, misli se i na partijske kazne izrečene u redakciji lista *Danas*.

⁴¹ HR-HDA 1220, CK SKH, D-dokumentacija, Str. pov. D-3936, 110. sjednica Predsjedništva CK SKH (18. lipnja 1984.), „Magnetofonski zapisnik sjednice Predsjedništva“, 18/6-19/2.

stavova o pojedinim „slučajevima“. Uzmemo li u obzir neke od rasprava koje je organizirala redakcija časopisa *Naše teme* (najčešće u suradnji sa CITER-om Vladimir Bakarić), uviđamo da je često bila riječ o strukovno i zanatski utemeljenim, serioznim, stalozanim debatama na kojima se toliko bistrilo stavove koliko se i zainteresirane temeljito upoznavalo s problematikom na dnevnom redu. Na raspravama, koje su bile na teorijski visokoj razini, dobivale su se informacije o inovacijama u suvremenim društvenim i humanističkim znanostima iz hrvatskog, jugoslavenskog i globalnog konteksta.⁴²

Zaključimo definiranjem nekih trendova koje je moguće prepoznati u razvoju idejno-teorijskog rada 1970-ih i 1980-ih. Promijenio se od teorijskog promišljanja kao prođužetka političke znanosti u teorijsko promišljanje kao prođužetak socioloških, historijskih, društveno-humanističkih istraživanja općenito, pod utjecajem zaokreta nakon idejnih „devijacija“ 1971. godine. Od kraja 1970-ih i početka 1980-ih naglašeno se potenciralo objavljivanje ideološki ispravnih interpretacija pojedinih tema iz povijesti, baštine lijeve misli i humanističkih znanosti. Dogodio se zaokret od interpretacija koje su se brusile u teorijskoj kuli bjelokosnoj do interpretacija društvenih trendova informiranih sociološkim projektima. Politička teorija zamijenjena je socijalnim temama – moguće i zbog utjecaja društvene krize od početka 1980-ih.

Istovremeno, drugu su vrstu dileme imali neki stariji revolucionari i politički radnici poput Milke Planinc ili Milutina Baltića, koji su redovito na partijskim (zatvorenim ili otvorenim) skupovima propitivali stvarnu učinkovitost i produkciju idejno-teorijskog rada. Iduća generacija političara dijelila se često prema liniji „podrijetla“: jesu li potekli iz sfere idejnog rada ili realnog sektora. Pripadnici mlađe generacije bliži ideološkoj sferi, poput Stipe Šuvara ili Ivica Račana (ličnosti bez izravnog revolucionarnog iskustva), idejno-teorijski rad ocjenjivali su važnim *samim po sebi*, bez naglašavanja potrebe za nekim vanjskim vrednovanjem ili mjerljivim ishodima. Promišljanje je tako postalo jednako važno kao i rad: upravo od početka 1970-ih, sve do kraja 1980-ih, sve se više sklapaju sintagme: idejno-politička pitanja ostvarivanja ekonomske politike⁴³ i tome slične.

Odlaskom Stipe Šuvara na savezne funkcije u Beograd 1986. godine, upražnjen je vidljiv prostor ideološke fronte, čiji je on bio predvodnik. Više njegovih bliskih suradnika i istomišljenika (što u Centralnom komitetu, što u Republičkoj konferenciji Saveza socijalističke omladine Hrvatske) nakon njegova odlaska našlo se u političkoj zavjetrini. Šire članstvo SKH također je s nespokojem promatralo razvoj idejno-teorijskog svijeta u svojim sredinama. Šira unutarpartijska rasprava o stanju i problemima u teorijskoj i idejno-političkoj izgradnji, održana krajem 1986., rezultirala je ovim stavovima s terena:

Opća je ocjena svih rasprava da idejno-teorijski rad u SK ne zadovoljava, kako obimom tako i kvalitetom. On je, prema ocjenama, zatvoren u geta specijaliziranih ideoloških komisija, „ideologa-praktičara“, ili, pak, partijskih rukovodstava. Pojedinci i grupe imaju monopol na istinu, da ukazuju što jest a što nije pravo, tko jest a tko nije dobar komunista, da prosuđuju i presuđuju. (MOK SKH Sisak)⁴⁴

⁴² Za više informacija v. Koraljka Manojlović, „Povijesni prilozi u ‘Našim temama’ 1985–1989.“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1-2, 1990, 211-229.

⁴³ V., primjerice: „Zaključci CK SKJ o idejno-političkim pitanjima ostvarivanja ekonomske politike 1986. i razvoju u 1987.“, *Informativni pregled CK SKH*, 3, 1986, 27-29. Ovakvi su tekstovi sve češći 1980-ih, kako se idejno-teorijski retorički sklopovi uparuju s retorikom potrebe jačanja ekonomske osnovice, politike stabilizacije, ekonomskim javnim politikama itd.

⁴⁴ Cit. prema: *Teorijska i idejno-politička izgradnja Saveza komunista*, 206.

Teorijska razmatranja su previše uopćena i odvojena od praktičnih ostvarenja. To su, često, teorijske konstrukcije i špekulacije koje ničem ne služe. (MOK SKH Karlovac)⁴⁵

Krajem 1980-ih najveći broj onih koji su spajali milje kulture i idejno-teorijskog rada bio je daleko od vrhunaca svojih političkih karijera. Tada su već ljudi poput kazališnog redatelja Koste Spaića ili Mladena Škiljana, pisca Mirka Božića, redatelja Vatroslava Mimice – koji su u ranijim vremenima svi bili angažirani kao komunisti i ideološki aktivisti – bili u svojim kasnim šezdesetima. U njima više nije bilo snage za aktiviranje u trenutku novog političkog obrata, a jednako vidljivih mladih idejno-teorijskih radnika i aktivista u tom trenutku nije bilo na vidiku. Nova vremena zahtijevala su nove ljude, a idejno-teorijski radnici i angažirani intelektualci-komunisti nestajali su iz javnog vidokruga. Nakon 1990. Goran Babić, važna ličnost te pokretač mnogih polemika i razračunavanja na liniji ideologije, otišao je u samonametnuti egzil u Beograd te ga se u promijenjenim zagrebačkim kulturnim krugovima tretiralo kao *persona non grata*. Suženi horizonti lijeve kulturne scene, preuzimanje sredstava informiranja i novinskih radnih organizacija od strane nove desne vlasti, ubrzana transformacija popularne kulture – sve je uzrokovalo činjenicu da je 1990. od svih bastiona socijalizma prvi šaptom pao svijet ideološkog rada. Dotadašnje društvene norme nisu toliko brzo obezvrijeđene koliko je došlo do rapidnog pomaka u političkom vokabularu. U intelektualnom i kulturnom prostoru strogo kodificirani idejno-teorijski kompleks zamijenjen je amorfnim svijetom nacionalnog preporoda, ponovno probuđenog vjerskog afiniteta i poruka impregniranih nacionalizmom. Da bi „zbunjenost“ šire kulturne javnosti bila veća, predstavnici novog smjera u inteligenciji novog režima bili su gotovo pa isti oni pojedinci koji su u nekom trenutku u povijesti socijalističkog režima bili predstavnici svijeta idejno-teorijske nadgradnje. Zaokret 1990. godine u najvećoj mjeri nije mogao proizvesti nove intelektualce, već je mnogima starima omogućio renesansu misli i stavova. To je obesmisliilo dominantnu kulturu dijaloga (ili monologa) kakvu su mnogi poznavali u socijalističkom režimu. Istovremeno je društvenoj osnovi, pomiješanom svijetu rada i potrošača – koji još nije imao jasnu predodžbu o tome što će prijelaz u kapitalizam značiti za njih – ostavio lažan osjećaj sigurnosti. Narod se napokon – i to rapidno – „riješio“ ideologije, ne prihvaćajući na prvi pogled da je očigledan odlazak bezbroj ideologa, društvenih kritičara i angažiranih intelektualaca s javne pozornice bio tek burevjesnik širih promjena. Promatramo li 1990. godinu u ovom svjetlu, više se može govoriti o mutnoj tranziciji, čije su definicije i opsezi klizavo bježali jasnoći. Ljudska cijena tranzicije bit će plaćena u dolazećim godinama.

⁴⁵ Isto, 207.

Prilozi

Izvod iz rasprave Koste Spaića te cjelovite rasprave Enesa Kiševića i Dragana Milivojevića sa Savjetovanja o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva (23. svibnja 1984. godine)

202.

KOSTA SPAIĆ:

Nakon svega što smo pročitali u ovom, rekao bih, krimiću, čovjek se kao član SK i marksista osjeća pripadnikom neke stranke u opoziciji. Citajući sve te stvari po novinama, časopisima, gledajući na televiziji ili slušajući na radiju istupe pojedinaca, ljutimo se dan-dva na te provokacije pa onda to zaboravimo do sljedećeg "slučaja", pa o svemu tome bi bilo potrebno mnogo raspravljati, osim da konstatiramo kako je ogromnim trudom sav taj "materijal" prikupljen na jednom mjestu u dokumentu koji je pred nama. Zato predlažem da se ta "politička pornografija" (drugačije to ne mogu nazvati) objavi u knjizi zajedno s našim diskusijama. Izdavačke kuće koje se bave takvim štivom našle bi tu, mislim, svoj profit.

No, mene je zanimala jedna druga stvar: zašto se je sve to dogodilo i zašto se još događa? Pa kada su drugovi Peratoner i Sutlić te pojave analizirali sa marksističkih pozicija i govorili o bitnim stvarima vjerovao sam da će se diskusija kretati na toj razini.

Nikada sebe nisam smatrao čuvarom Sv. Grala marksizma, a ni ova ideološka komisija CK nije nikakva Vestalka naše svete vatre, no kao marksisti moramo pokušati da razjasnimo zlo koje nas je našlo: od Međunarodnog monetarnog fonda do ovih tu pojava na tzv. planu duha (odnosno ne-duha) i vjerujem da ćemo u smirenijoj situaciji moći o tim pojavama razgovarati.

216.

ENES KISEVIC:

Neke su mi riječi već uzeli Ervin Peratoner, Vanja Sutlić i Kosta Spaić. Riječi koje dolikuju našim ljudskim licima; u ovom vremenu ravnodušnosti, vremenu odstupa, vremenu lešinara, vremenu kad mnogi misle da se svitanje ne luči od sumraka. A luči se i te kako.

Ja sam uvijek tražio neki izlaz stihom, pa ću, kroz razgovor sam vidio da možda jedino tako mogu odgovoriti na ovu našu današnju temu, opet upozoriti stihom:

- S vremena na vrijeme dodje neko doba, kad nahrupi sva zavist, kad navre sva zloba. Susjed susjedu ni dobar dan ne želi. Pod jednim se krovom sin od majke dijeli. Brat ne vidi brata. Drug ne vidi druga. Zlomiso se koti. Širi se kuga. Dodju tako nekad neki dani krivi, nitko neće s nikim. Svak za sebe živi. Svak zbog drugog čuti sebe nevoljnikom. Nitko više ništa ne vjeruje nikom. U takva vremena, kad se strepnje množe, kad svijetu ovčja vuna raste ispod kože, u takva vremena nama razum valja, da ne stigne nas zlo što za nama se valja. Izadji iz sebe sitni ljudski stvore. Zar ti-suće rijeka ne čine jedno more? Zar u moru mora svoj potočić tražiš, svoj potočić mali hoćeš da ogradiš. Eto, toliko.
(Aplauz)

DRAGAN MILIVOJEVIĆ:

Predloženi "Materijal" govori, a neka mi bude dopušteno da parafraziram jedan drugi naslov, dakle ako je sve to "Stvarno i moguće", ako su sve te pojave stvarne i moguće u sferi kulture i stvaralaštva, tada možemo govoriti o činjenici da se sada i ovdje radi o demokratičnosti našega društveno-političkog sistema; demokratičnosti koja u sebi sadrži građanska i druga; polivalentna idejna, kreativna opredjeljenja, kao višeznačnost ljudskog djelovanja i izražavanja.

Medjutim, kada se promišlja koherentna, izdiferencirana marksistička misao (ne kao verbalna iritacija i forumska opredjeljenost, nego kao napredni humanistički pogled na svijet u svakodnevnoj praksi); dakle u ime i za takvu misao, uočavamo nedostatak idejne i kreativne aktivnosti, koja se iskazuje u krajnjoj konzekvenci onim stanjem u kulturi i stvaralaštvu kakvo sada i imamo, dijelom kao rezultat vlastite diferencijacije, razjedinjenosti; prvenstveno na planu marksističke misli kao prakse unutar Saveza komunista, sve do napredne i lijevo orjentirane inteligencije, uglavnom raštrkane u slobodne strijelce.

Glásnoća, idejna opredjeljenost i agresivnost s jedne strane, rezultat su tišine na drugoj strani. Uzročna povezanost je jasna.

Sastav ovog skupa, bez obzira na forumu, detalje o kojima se raspravlja, ukazuje da se u suštini kada se držimo teme, radi o istomišljenicima. Dakle, ovdje se ne može govoriti o dijalogu u odnosu na osobe ili djela koja su navedena

230.

u "Materijalu", jer nitko od navedenih ljudi nije prisutan, ali zato možemo govoriti, a što je očito iz mnogih diskusija, o polemičkoj misli okrenutoj prema nama samima, a koja je jedna od najvrijednijih konzekvenca, koje se mogu izvući iz ovog "Materijala"; da se upoznamo i odredimo tko smo i što smo, prvenstveno svoje moralno lice, kao bitni problem našeg vremena i prostora.

Mislim da postoje patrioti, postoje humanistički opredjeljeni umjetnici intelektualci, marksisti-komunisti, ali u ovom trenutku nije im omogućeno organizirano aktivno zajedništvo; kreiranje umjениčkih djela kao odgovor na mnoge pojave i probleme o kojima je ovdje bilo riječi.

Htio bin naglasiti da jedini primjereni način suprotstavljanja jeste; na predstavu, kazališni čin odgovoriti kazališnim činom, na knjigu - knjigom, na pjesme - pjesmama, na polemiku - polemikom.

U ovom trenutku pojavljuje se temeljno pitanje od izuzetne važnosti; da li postoji politički idejna marksistička organizirana snaga koja će uključiti u svoj program i svoj aktivitet napredne humanističke snage i inteligenciju u sferi kulture i stvaralaštva barem tako dobro organizirano i s osjećajem pripadnosti prema istomišljenicima kako to dobro čine mnogi naši protivnici.

Na kraju valja napomenuti, također jednu od činjenica, a ta je da se kultura i stvaralaštvo veoma dugo nalaze na marginama naših društvenih zbivanja, te ne bi trebalo biti iznandjen posljedicama koje su sada prisutne. No niti jedna greška nije uzaludno, ako se iz nje izvuku konzekvence.